

MAREK GAŁĘZOWSKI

PRZECIW DWÓM ZABORCOM. KONSPIRACJA PIŁSUDCZYKOWSKA W KRAJU
W LATACH 1939–1947

WYDAWNICTWO IPN,
WARSZAWA 2013, ss. 517

Recenzowana monografia jest jedną z nielicznych, a *de facto* pionierską na ten temat oraz stanowi oryginalne rozwiązanie złożonego problemu badawczego i wnosi nowe, wartościowe elementy do dotychczasowej literatury przedmiotu, poświęconej konspiracji piłsudczykowskiej w kraju w latach 1939–1947, a więc w najtrudniejszym i najtragicznym okresie w dziejach najnowszych Polski.

Głównym celem badawczym Marka Gałęzowskiego – jak czytamy we wstępie – było zdefiniowanie pojęcia „politycznej konspiracji piłsudczykowskiej w kraju w latach 1939–1947”, a następnie określenie przynależnych do niej organizacji, uzasadnienie przyjętej chronologii jej istnienia oraz określenie „przyczyn, które spowodowały rozbitcie obozu piłsudczykowskiego” (s. 17). Autor próbuje wskazać przyczyny „niepowodzenia działań, zmierzających do stworzenia jednolitej organizacji piłsudczykowskiej w kraju”, opisać struktury organizacji piłsudczykowskich, które powstały w 1942 roku, oraz określić ich zasięg terytorialny i liczebność (s. 17). Celem badawczym Autora było również omówienie „form działalności konspiracyjnej piłsudczyków” i ukazanie ich wpływu na kierownictwo Państwa Podziemnego (s. 17). Niemniej istotne było opisanie losów konspiracji piłsudczykowskiej w czasie rozstrzygnięć wojennych – akcji „Burza”, zajmowania ziem polskich przez Armię Czerwoną i powstania warszawskiego, podczas którego uległa ona całkowitemu rozbitciu, następnie zaś – przedstawienie prób jej reaktywowania w ostatnich miesiącach okupacji niemieckiej oraz pod rządami komunistycznymi w Polsce w latach 1944–1947.

Niniejsza monografia, dotycząca dziejów konspiracji piłsudczykowskiej w latach 1939–1947, podejmuje zagadnienia działalności typowej dla obozu politycznego, funkcjonującego w warunkach okupacji kraju w okresie drugiej wojny światowej i w pierwszych latach rządów komunistycznych w Polsce.

Podjęto w niej próbę odpowiedzi na wiele pytań, m.in. o skalę oddziaływania piłsudczyków na kierownictwo Polskiego Państwa Podziemnego, zaangażowania w tworzenie jego struktur wojskowych i cywilnych – służbę w Armii Krajowej i delegaturze Rządu RP na Kraj. Autor analizuje ich relacje z innymi podmiotami – cywilnymi, wojskowymi, stronnictwami politycznymi, które tworzyły system partyjny Polski Podziemnej – przede wszystkim ugrupowaniami koalicji rządzącej (tzw. grubej czwórki). W ramach tej problematyki istotne okazało się przeanalizowanie relacji między samymi piłsudczakami w kraju, w celu uzyskania odpowiedzi na pytanie, czy – mimo podziału w czasie wojny – stanowili oni jedno środowisko, tak jak postrzegano ich w podziemiu, i tylko problemy wynikające z aktualnej sytuacji uniemożliwiały im skoordynowane działanie; czy też podział w czasie wojny był logiczną konsekwencją sporów z ostatnich lat dwudziestolecia międzywojennego i po wojnie – zakładając odzyskanie niepodległości – miałyby charakter trwały, bez perspektywy ponownego scalenia ich środowiska w jeden obóz polityczny.

Recenzowana tu praca składa się z sześciu obszernych rozdziałów, podzielonych na podrozdziały. W rozdziale pierwszym zostały omówione przyczyny rozbicia obozu piłsudczykowskiego, udział piłsudczyków w tworzeniu konspiracji wojskowej oraz organizacji niepodległościowych o charakterze regionalnym i lokalnym. Przeanalizowane zostały kryteria przynależności do politycznego środowiska piłsudczyków po klęsce 1939 roku, które zmieniły się w nowej sytuacji, a w wypadku większości osób zaangażowanych w działalność obozu piłsudczykowskiego przed wojną więź ta została bezpowrotnie zerwana. Omówiono pierwsze samodzielne inicjatywy polityczne piłsudczyków. Wśród nich na czoło wybijała się działalność grup skupionych wokół pism „Myśl Państwowa” i „Polska Walczy”, tzw. grupy budapeszteńskiej, w tym związana z jej działalnością sprawa ucieczki marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza z Rumunii. Wyjaśniono też problem istnienia organizacji piłsudczykowskiej pod nazwą Wierni Polsce we Lwowie w czasie pierwszej okupacji sowieckiej. Wreszcie przedstawiono działania piłsudczyków zmierzające do utworzenia jednej organizacji w kraju. Zakończyły się one niepowodzeniem i powstaniem dwóch ugrupowań piłsudczykowskich – Obóz Polski Walczącej (OPW), a następnie Konwent Organizacji Niepodległościowych (KON).

W rozdziale drugim omówiono struktury, liczebność, formy działalności i praktyczne funkcjonowanie organizacji piłsudczykowskich. Szczególnie zaś

Autor podkreślił znaczenie prowadzonej przez nich akcji wywiadowczej jako głównego świadectwa uczestnictwa w walce o niepodległość i w podziemnej działalności politycznej. Omówił zaplecze techniczne – funkcjonowanie drukarni i kolportażu, sposoby zachowania zasad konspiracji, formy łączności i środki finansowania działalności.

W trzecim rozdziale Autor szczegółowo przedstawia stosunek konspiracji piłsudczykowskiej do władz polskich na uchodźstwie – Prezydenta RP i rządu, do cywilnych i wojskowych struktur kierowniczych Polskiego Państwa Podziemnego – AK i Delegatury Rządu, do innych ugrupowań (w tym omówiono próby nawiązania współpracy politycznej z niektórymi spośród nich) oraz komunistów, a także relacje między ugrupowaniami piłsudczykowskimi. Przesłanką do wyodrębnienia tych zagadnień z rozdziału poświęconego publicystyce politycznej było przekonanie Autora, że miały one charakter doraźny, a w wypadku stosunku do stronnictw politycznych odnosiły się do rywalizacji z nimi, dotyczyły więc bardziej praktycznej strony polityki. Innymi słowy, wiązały się bezpośrednio z bieżącą działalnością w konspiracji, były więc zmiennym elementem w poglądach wyrażanych przez piłsudczyków w tym czasie.

W rozdziale czwartym została omówiona problematyka publicystyki politycznej OPW, KON i „Polska Walczy” (tzw. grupa „Olgerda”). Autor ukazuje poglądy wyrażane wcześniej na łamach „Polska Walczy”, a także „Myśli Państwowej”, głównego organu prasowego KON oraz w pismach działającej we Lwowie organizacji o nazwie Wierni Polsce, która latem 1943 roku przyłączyła się do KON. Scharakteryzowano też główne zagadnienia poruszane w konspiracyjnych wydawnictwach piłsudczyków, dotyczące przede wszystkim polityki zagranicznej – stosunku do ZSRR (czemu poświęcali oni najwięcej miejsca, dostrzegając w polityce tego państwa poważne zagrożenie niepodległości i integralności państwa polskiego), do Niemiec, sojuszniczej Wielkiej Brytanii i do mniejszych sąsiadów Polski oraz do koncepcji powojennego ładu w Europie Środkowo-Wschodniej. Poruszona została również kwestia obrony dorobku politycznego obozu piłsudczykowskiego oraz problematyka sporu o odpowiedzialność za klęskę poniesioną we wrześniu 1939 roku. Autor w rozdziale tym omawia zagadnienia związane z tematyką ustrojową, społeczną, a także dotyczące polityki wobec mniejszości narodowych oraz spraw kultury i gospodarki (m.in. postulowanych przez piłsudczyków reform w powojennej Polsce).

Wszystkie te zagadnienia przedstawiono zgodnie z przyjmowaną w czasie wojny przez piłsudczyków hierarchią ważności, inną niż w okresie międzywojennym. Wysuwając na pierwszy plan kwestię walki o niepodległość, szczególną uwagę poświęcili oni – jak pokazuje to Autor – sformułowaniu

polskich celów wojennych i zagadnieniom związanym z polityką zagraniczną, która – jak twierdził jeden z czołowych publicystów tego nurtu, Waław Lipiński – stanowi najwyższą funkcję państwa, decydującą o jego losie. Wiązała się z tym również obrona dorobku politycznego obozu piłsudczykowskiego z okresu niepodległej Polski w związku z licznymi zarzutami ze strony większości innych ugrupowań podziemnej sceny politycznej, które dotyczyły sposobu sprawowania władzy po maju 1926 roku i odpowiedzialności za klęskę w 1939 roku. Marek Gałęzowski słusznie zauważa, że takie ukierunkowanie tematyczne treści było spowodowane przede wszystkim warunkami, w jakich rozwijała się publicystyka polityczna w okupowanym kraju: utratą niepodległości, niesłuchanie represyjną polityką okupantów oraz możliwością oddziaływania na społeczeństwo jedynie za pomocą publikacji konspiracyjnych.

W rozdziale piątym Autor opisuje losy organizacji piłsudczykowskich w czasie akcji „Burza”, podczas drugiej okupacji sowieckiej wschodnich województw Rzeczypospolitej oraz powstania warszawskiego. Szczegółowo przedstawia udział działaczy podziemia piłsudczykowskiego w powstaniu. Następnie charakteryzuje wysiłki związane z dążeniem do odtworzenia rozbitych w czasie powstania organizacji oraz kontynuowanie przez nie działalności politycznej w schyłkowym okresie okupacji niemieckiej. Głównym efektem tej działalności było zjednoczenie OPW i KON podczas zjazdu w Podkowie Leśnej w grudniu 1944 roku.

W ostatnim rozdziale zostały ukazane inicjatywy polityczne piłsudczyków w ramach powojennego podziemia niepodległościowego w walce z rządami komunistycznymi (w której uczestniczyli też czasami pod innym szyldem niż piłsudczykowski niektórzy działacze konspiracji tego nurtu z okresu okupacji niemieckiej). Wśród tych inicjatyw Autor zwraca uwagę na powołanie nowych grup konspiracyjnych, a także na kluczową rolę Waław Lipińskiego w próbie konsolidacji podziemia i w powołaniu Komitetu Porozumiewawczego Organizacji Demokratycznych Polski Podziemnej. Opisuje represje ze strony komunistycznego reżimu, które szczególnie dotknęły uczestników powojennego podziemia niepodległościowego, wywodzących się z konspiracji piłsudczykowskiej.

Recenzowana monografia to efekt wielu lat pracy badawczej Autora, który przeprowadził drobiazgową kwerendę źródeł w wielu archiwach w kraju i zagranicą. Wykorzystał dokumenty z Archiwum Akt Nowych (AAN), Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN), Archiwum Państwowego m.st. Warszawy, Archiwum Zarządu Warszawskiego Związku Kombatantów Rzeczypospolitej Polskiej i Byłych Więźniów Politycznych (obecnie znajdującym się w archiwum Urzędu ds. Kombatantów i Osób Represjonowanych),

z Instytutu Józefa Piłsudskiego w Londynie oraz z 22 innych placówek! Wysiłek Autora jest więc godny podziwu, a efekty naukowe w postaci przedstawionej monografii są znakomite.

Spśród materiałów znajdujących się w AAN wykorzystano przede wszystkim dokumenty z zespołu Delegatury Rządu na Kraj, na czele z obszernym „Raportem specjalnym: sanacja”, w którym omówiono działalność piłsudczyków krótko po utworzeniu OPW i KON, a także zespół dokumentów dotyczących KON. Natomiast ze zbiorów AIPN Autor wykorzystał materiały wytworzone przez Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego. Ciekawe i ważne dokumenty dotyczące działalności piłsudczyków przed utworzeniem OPW i KON Autor znalazł w Zakładzie Historii Ruchu Ludowego, w zespołach Centralnego Kierownictwa Ruchu Ludowego oraz w Archiwum Stanisława Kota. Ponadto wykorzystał liczne dokumenty znajdujące się w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu i w Centralnym Archiwum Wojskowym. Zaś dane źródłowe na temat represji niemieckich wobec osób zaangażowanych w konspirację piłsudczykowską pochodzą głównie ze zbiorów Muzeum Więzienia Pawiak, Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau, Państwowego Muzeum na Majdanku oraz bazy Międzynarodowego Biura Poszukiwań w Bad Arolsen, która znajduje się w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej.

W recenzowanej pracy Autor wykorzystał także liczne dzienniki, wspomnienia i relacje oraz prasę konspiracyjną (łącznie 48 tytułów). Większość tych źródeł nie była dotychczas przedstawiana przez badaczy dziejów Polski Podziemnej, z reguły ograniczających swoje badania do kilku wybranych wydawnictw piłsudczykowskich, zwykle głównych organów prasowych.

Konkludując, nie ulega wątpliwości, że rozprawa Marka Gałęzowskiego jest wartościowym dziełem naukowym, solidną monografią, w której kompleksowo i wszechstronnie omówiono działalność organizacji politycznych, wywodzących się z przedwojennego obozu rządzącego Polską, a które prowadziły aktywną działalność w okupowanym kraju w czasie II wojny światowej. Pozostawały one w opozycji do rządu polskiego na uchodźstwie i jego przedstawicielstwa w kraju. Monografia ta dokumentuje tym samym jedno z ważniejszych zagadnień życia politycznego Polski Podziemnej – dzieje najważniejszej, oprócz radykalnych organizacji ruchu narodowego – opozycji politycznej. O oryginalności jej ustaleń badawczych, dotyczących tego zagadnienia, świadczy najpełniejsze dotychczas wykorzystanie przez jej Autora istniejącej, rozległej bazy źródłowej, na badany temat, o czym świadczą obszerne przypisy i bogata bibliografia.

Monografia jest napisana klarownym, zrozumiałym językiem, a przeprowadzona w niej analiza ma logiczny i uporządkowany przebieg. Dostaliśmy inte-

resującą, rzetelnie udokumentowaną rozprawę, wolną od taniego dydaktyzmu i jednostronnych ocen. Rozprawę, która podejmuje zagadnienia dotychczas słabo przebadane, opracowane w stopniu niedostatecznym, obciążone (szczególnie jeśli chodzi o historiografię PRL-owską) politycznymi uprzedzeniami i rozliczeniami.

Marta M. Fiszer